

O'ZBEKISTONDA BANK SEKTORIDAGI RISKLARNI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

*Farg'ona Politexnika instituti, ICHB fakulteti,
menejment yo'nalishi 74-20 guruh talabasi
Bozorov Jamshid Rasuljon o'g'li*

Annotatsiya: Mamlakat iqtisodiy rivojida banklarning o'rni, ulardagi moliyaviy boshqaruvning to'g'ri tashkil etilganligi muhim sanaladi. Ushbu maqolada ham O'zbekistonda bank sektoridagi risklarni boshqaruvini takomillashtirish, uni SWOT tahlili hamda mavjud risklarni bartaraf etish bo'yicha fikr-mulohazalar yoritilib o'tilgan

Kalit so'zlari: iqtisodiyot, bank sektori, risk, boshqaruv, nazorat, SWOT, moliyaviy boshqaruv, muommo.

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotining sog'lom rivojlanishi ushbu mamlakat bank sektorining sog'lom o'sishiga bog'liq. Bank sektori sog'lom bo'lishining muhim omillaridan biri bu samarali nazorat va kuzatuvdir. Kuzatuv va nazoratning asosiy maqsadi banklarning o'z zimmalariga olgan tavakkalchiliklarga qarshi yetarli kapitalni saqlab qolishlarini va ishonchli sharoitlar yaratilgan muhitda ishlashini ta'minlashdan iborat. Bank faoliyatidagi samarali nazorat va kuzatuv har bir mamlakat moliya tizimi barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. U erkin bozor sharoitida va samarali makroiqtisodiy siyosatni amalga oshirishda foyda keltiradi. So'nggi yillarda O'zbekiston moliya sektorini jahon andozalari darajasida modernizatsiya qilish borasida sezilarli yutuqlarga erishmoqda. Katta e'tibor qaratilayotgan sohalardan biri bu bank sohasida risklarni boshqarish amaliyotini takomillashtirishdir. Moliyaviy barqarorlikni saqlash va investorlar ishonchini oshirishda risklarni oqilona boshqarish muhimligini tan olgan holda, nazorat qiluvchi organlar va soha manfaatdor tomonlari mamlakat bank sektorida risklarni boshqarish tizimini mustahkamlash bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlarni boshladilar.

Risklarni samarali boshqarishning ahamiyati

Risklarni boshqarish bank siyosatining muhim jihati hisoblanadi. Risk deganda - bank operatsiyalari yoki faoliyati bilan bog'liq pul yo'qotishlari yoki xarajatlari yoki yo'qotishlari natijasida iqtisodiy foydaning kamayishi ehtimoli tushiniladi. Banklarning barqarorligi va uzoq muddatli hayotiylikini ta'minlash uchun risklarni samarali boshqarish zarur hisoblanadi. Tezlik bilan rivojlanayotgan iqtisodiy vaziyatda banklar kredit riski, bozor tavakkalchiligi, likvidlik riski va operatsion risk kabi ko'plab risklarga duchor bo'ladi. Ushbu xatarlarni yetarli darajada aniqlamaslik,

baholamaslik va yumshatmaslik omonatchilarning mablag‘lari xavfsizligini xavf ostiga qo‘yadigan, aksiyadorlar qiymatini yo‘qotib, aholining moliya tizimiga bo‘lgan ishonchini susaytiradigan jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

O‘zbekistonda bank sektoridagi risk boshqaruvidagi muommo va kamchiliklarni quyidagi SWOT tahlili orqali yoritilgan hamda taklif va fikr-mulohazalar bildirilib o‘tilgan.

Strengths (Kuchli tomonlari)

1. Normativ-huquqiy baza: O‘zbekiston bank sektorida risklarni boshqarish bo‘yicha me‘yoriy-huquqiy bazani faol ravishda takomillashtirmoqda. Bu banklarda ishonchli risklarni boshqarish jarayonlarini ta‘minlash uchun Bazel III kabi ilg‘or xalqaro tajribaga moslashtirilgan yo‘riqnomalar va standartlarni joriy etishni o‘z ichiga oladi. Kuchli tartibga solish muhiti banklarni aniq ko‘rsatmalar va prognozlar bilan ta‘minlaydi va ularga kredit, bozor, likvidlik, operatsion va muvofiqlik risklari kabi sohalarni qamrab oluvchi risklarni boshqarishning kompleks tizimlarini yaratishga yordam beradi.

2. Texnologik yutuqlar: O‘zbekiston banklari risklarni aniqlash, baholash va kamaytirish imkoniyatlarini kuchaytirish uchun ilg‘or risklarni boshqarish texnologiyalariga sarmoya kiritmoqda. Bunga katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish va potentsial xavflarni ko‘rsatadigan o‘ziga xos uslub yoki holatlarni aniqlash uchun murakkab ma‘lumotlarni tahlil qilish vositalari, sun‘iy intellekt (AI) va mashinani o‘rganish algoritmlarini qabul qilish kiradi. Texnologiyadan foydalangan holda banklar ko‘proq ongli qarorlar qabul qilishlari, real vaqt rejimida risklar monitoringini yaxshilashlari va paydo bo‘ladigan tahdidlarga tezkor javob berish qobiliyatini oshirishlari mumkin.

3. Malakali ishchi kuchi: O‘zbekiston banklari risklarni boshqarishning turli jihatlarini, jumladan, risklarni tahlil qilish, modellashtirish, muvofiqlik va audit bo‘yicha tajribaga ega malakali ishchi kuchiga ega. Ushbu malakali iste‘dodlar jamg‘armasi banklarga o‘zlarining biznes ehtiyojlari va tartibga solish talablariga moslashtirilgan samarali risklarni boshqarish strategiyalarini amalga oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, doimiy o‘qitish va malaka oshirish tashabbuslari xodimlarning rivojlanayotgan risklarni boshqarish amaliyoti va sanoat tendentsiyalari bilan dolzarb bo‘lishini ta‘minlashga yordam beradi.

4. Diversifikatsiya: O‘zbekistondagi ayrim banklar muayyan sektorlar yoki aktivlarda kontsentratsiya bilan bog‘liq risklarni yumshatish uchun o‘z biznes modellarini diversifikatsiya qilib, mahsulot va xizmatlar takliflarini kengaytirayapti. Turli sohalar, geografik mintaqalar va mijozlar segmentlari bo‘yicha o‘z portfellarini diversifikatsiya qilish orqali banklar o‘zlarining bir nuqtali nosozliklar ta‘sirini kamaytirishi va tashqi zarbalarga chidamliligini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, diversifikatsiya banklarga yangi daromad imkoniyatlarini qo‘lga kiritish va o‘z

mijozlarining turli ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishga yordam beradi va shu bilan uzoq muddatli barqarorlik va o'sishga hissa qo'shadi.

Weaknesses (Zaif tomoni)

1. Ma'lumotlarning cheklanganligi: O'zbekiston banklari risklarni samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarning mavjudligi va sifati bilan bog'liq muammolarga duch kelishi mumkin. Ba'zi hollarda ma'lumotlarni yig'ish mexanizmlari, ayniqsa rivojlanayotgan sektorlar yoki hududlarda kam rivojlangan bo'lishi mumkin. Ushbu cheklov banklarning risklarni puxta baholash, to'g'ri risk modellarini ishlab chiqish va asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ma'lumotlarning yetarli emasligi banklarning yuzaga kelayotgan xatarlarni o'z vaqtida oldindan ko'rish va ularga javob berish qobiliyatiga ham to'sqinlik qilishi, ularning moliyaviy yo'qotishlar va tartibga soluvchi tekshiruvlarga nisbatan zaifligini oshirishi mumkin.

2. Muvofiqlik bilan bog'liq muammolar: Normativ-huquqiy bazaning yaxshilanishiga qaramay, ayrim O'zbekiston banklari muvofiqlik bilan bog'liq muammolar, jumladan, pul yuvishga qarshi kurash (Anti-Money Laundering) va mijozlarni bilish (Know Your Customer) qoidalariga amal qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Normativ talablarga rioya qilmaslik banklarni nafaqat yuridik va moliyaviy jazoga tortadi, balki ularning obro'si va mijozlar ishonchiga putur yetkazadi. Muvofiqlik bilan bog'liq muammolarni hal qilish me'yoriy standartlarga rioya qilishni ta'minlash va muvofiqlik risklarini samarali tarzda kamaytirish uchun mustahkam muvofiqlik dasturlari, xodimlarni o'qitish va monitoring tizimlariga doimiy sarmoya kiritishni talab qiladi.

3. Boshqaruv muammolari: O'zbekistondagi ayrim banklarda korporativ boshqaruvning zaif amaliyoti ularning faoliyati va moliyaviy barqarorligi uchun jiddiy xavf tug'dirishi mumkin. Noto'g'ri boshqaruv tuzilmalari, yetarli darajada nazorat va shaffoflikning yo'qligi manfaatlar to'qnashuviga, axloqiy qoidabuzarliklarga va ichki nazoratning muvaffaqiyatsizligiga olib kelishi mumkin. Zaif boshqaruv, shuningdek, ichki firibgarlik, noto'g'ri xatti-harakatlar yoki noto'g'ri boshqaruv ehtimolini oshirishi mumkin, bu esa risklarni boshqarish jarayonlari samaradorligiga putur yetkazishi mumkin. Boshqaruvning zaif tomonlarini bartaraf etish uchun banklar boshqaruv tizimini mustahkamlashi, kengash nazoratini kuchaytirishi va butun tashkilotda halollik va javobgarlik madaniyatini oshirishi kerak.

4. An'anaviy usullarga bog'liqlik: Ba'zi O'zbekiston banklari risklarni boshqarishning an'anaviy usullariga juda ko'p tayanishi va innovatsion yondashuv va texnologiyalarni qabul qilishda sust bo'lishi mumkin. Yangi texnologiyalar va metodologiyalarni qo'llashni istamaslik banklarning kiberxavfsizlik tahdidlari, raqamli buzilishlar va tartibga soluvchi o'zgarishlar kabi rivojlanayotgan xatarlarga moslashish qobiliyatini cheklashi mumkin. Bugungi dinamik bank landshaftida raqobatbardosh

va barqaror bo‘lib qolish uchun O‘zbekiston banklari innovatsiyalarga ustuvor ahamiyat berishi, texnologik infratuzilmaga sarmoya kiritishi va risklarni boshqarish imkoniyatlarini oshirish va yuzaga kelayotgan tahdidlardan oldinda turish uchun doimiy takomillashtirish madaniyatini oshirishi kerak.

Opportunities (Imkoniyatlar)

1. Bozorning o'sishi: O‘zbekiston bank sektori iqtisodiy islohotlar va moliyaviy xizmatlarga talabning ortishi natijasida sezilarli o'sishni boshdan kechirmoqda. Ushbu o'sish banklar uchun mijozlar bazasini kengaytirish, daromadlarini diversifikatsiya qilish va rivojlanayotgan bozor tendentsiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini taqdim etadi. Risklarni boshqarish amaliyotini biznes maqsadlari bilan strategik muvofiqlashtirish orqali banklar kreditlash, investitsiya va kengaytirish faoliyati bilan bog'liq risklarni samarali boshqarish bilan birga bozor imkoniyatlaridan foydalanishlari mumkin.

2. Sheriklik va hamkorlik: Banklar risklarni boshqarish imkoniyatlarini oshirish uchun fintech kompaniyalari, xalqaro moliya institutlari va nazorat qiluvchi organlar bilan hamkorlikni o‘rnatishi mumkin. Hamkorlikdagi sa'y-harakatlar bilim va tajriba almashish, texnologiyalarni o'zlashtirish va salohiyatni oshirishni osonlashtirishi mumkin, bu banklarga risklarni boshqarish amaliyotlarini kuchaytirish uchun tashqi ekspertiza va resurslardan foydalanish imkonini beradi. Bundan tashqari, nazorat qiluvchi organlar bilan hamkorlik tartibga solishga rioya qilishni rag'batlantirishi, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashi va bank sektoridagi tizimli risklarni yumshatishi mumkin.

3. Ta'lim va rivojlanish: Xodimlarni o'qitish va rivojlantirish dasturlariga sarmoya kiritish O'zbekiston banklarida risklarni boshqarish ko'nikmalarini, xabardorligini va imkoniyatlarini oshirishi mumkin. Xodimlarga ixtisoslashtirilgan o'quv kurslari, seminarlar va sertifikatlardan foydalanish imkoniyatini berish orqali banklar har xil turdagi xatarlarni samarali aniqlash, baholash va kamaytirish uchun malakali ishchi kuchini tarbiyalashlari mumkin. Doimiy o'rganish va kasbiy rivojlanish tashabbuslari, shuningdek, xavf-xatarlardan xabardorlik va javobgarlik madaniyatini rivojlantiradi, xodimlarga bankning risklarni boshqarish maqsadlariga faol hissa qo'shish imkoniyatini beradi.

4. Innovatsiyalar va raqamlashtirish: Innovatsiyalar va raqamlashtirishni qamrab olish O‘zbekiston banklari uchun risklarni boshqarish amaliyotini yaxshilash, operatsiyalarni soddalashtirish va mijozlar tajribasini yaxshilash imkoniyatlarini taqdim etadi. Sun'iy intellekt, mashinani o'rganish, blokcheyn va ma'lumotlar tahlili kabi ilg'or texnologiyalardan foydalanish orqali banklar qo'lda jarayonlarni avtomatlashtirishi, xavflarni modellashtirish imkoniyatlarini oshirishi va kiberxavfsizlik himoyasini kuchaytirishi mumkin. Raqamlashtirish, shuningdek, banklarga real vaqt rejimida risklarni monitoring qilish va hisobot berish

mexanizmlarini joriy etish imkonini beradi, bu esa risklarni boshqarish bo'yicha proaktiv qarorlar qabul qilish va yuzaga kelayotgan tahdid va imkoniyatlarga javob berishda tezkorlikni ta'minlaydi.

Threats (Xavflar)

1. Iqtisodiy noaniqlik: O'zbekiston banklari jahon xomashyo narxlarining o'zgarishi, geosiyosiy taranglik va ichki siyosatdagi o'zgarishlar kabi omillardan kelib chiqadigan iqtisodiy noaniqliklarga nisbatan zaifdir. Iqtisodiy o'zgaruvchanlik kredit sifati, bozor likvidligi va aktivlarni baholashga ta'sir qilishi mumkin, bu esa banklarning kredit, bozor va operatsion risklarga duchor bo'lishini oshiradi. Noaniq iqtisodiy sharoitlar, shuningdek, qarz oluvchilarning kreditlarni to'lash qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa to'lov stavkalarining oshishiga va ishlamaydigan aktivlarga olib keladi, bu esa banklarning rentabelligi va kapitalining yetarliligiga putur yetkazishi mumkin.

2. Kiberxavfsizlik risklari: Texnologiyaga tobora ortib borayotgan ishonch O'zbekiston banklarini kiberxavfsizlik tahdidlariga, jumladan, ma'lumotlarning buzilishi, to'lov dasturi hujumlari va phishing firibgarliklariga duchor qilishi mumkin. Kiberhujumlar mijozlarning shaxsiy ma'lumotlarini o'g'irlanishi, bank operatsiyalarini buzilishi va moliyaviy yo'qotishlar va obro'ga putur yetkazilishiga olib kelishi mumkin. Kibertahdidlar murakkablik va doimiy chastotada rivojlanishda davom etar ekan, banklar kiberxavfsizlikka investitsiyalar qilishga ustuvor ahamiyat berishlari, mustahkam xavfsizlik choralari qo'llashlari va kiberxavflarni samarali kamaytirish uchun xodimlarning xabardorligini oshirishlari va o'qitishlari kerak.

3. Siyosiy va me'yoriy-huquqiy o'zgarishlar: Hukumat siyosati, me'yoriy-huquqiy hujjatlar yoki ijro ustuvorliklarining o'zgarishi O'zbekiston banklarining risklarni boshqarish amaliyotiga jiddiy qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Kapitalning yetarliligi talablari, kreditlash standartlari yoki hisobot majburiyatlari kabi tartibga soluvchi islohotlar banklarning risklarni boshqarish tizimi va jarayonlariga tuzatishlar kiritishni talab qilishi mumkin. Siyosiy beqarorlik yoki rahbariyatdagi o'zgarishlar ham banklar faoliyatiga va tavakkalchilik darajasiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa ularni o'zgaruvchan tartibga solish va bozor sharoitlariga tez moslashishni talab qiladi.

4. Raqobat: ichki va xalqaro miqyosda bank sektoridagi raqobatning kuchayishi O'zbekiston banklarining risklarni boshqarish bo'yicha harakatlariga tahdid solmoqda. Raqobatning kuchayishi banklarni bozor ulushini yoki rentabellikni saqlab qolish uchun katta risklarni olishga majbur qilishi mumkin, bu esa risklarni boshqarish standartlari va andarraying amaliyotlarini buzishi mumkin. Bundan tashqari, raqobatchilar tomonidan agressiv narx strategiyasi, mahsulot innovatsiyasi va marketing taktikasi banklarning marjasi va aktivlari sifatiga bosim o'tkazishi mumkin, bu esa moliyaviy barqarorlik va mijozlar ishonchini saqlab qolish uchun risklarni boshqarishning oqilona strategiyalarini talab qiladi.

Risklarni boshqarishni kuchaytirish bo'yicha asosiy tashabbuslar

Bugungi kunda mamlakatimiz bank tizimini takomillashtirish va jahon standartlariga moslashtirish borasida nazorat qiluvchi organlar banklarda risklarni boshqarish amaliyotini kuchaytirishga qaratilgan bir qator qonunlar, me'yoriy hujjatlar va yo'riqnomalarni e'lon qilishda faollik ko'rsatmoqda. Ushbu tashabbuslar risklarni boshqarishning turli jihatlarini o'z ichiga oladi, jumladan:

1. Risklarni boshqarish va nazorat qilish: banklarning strategik qarorlar qabul qilish jarayonlariga risklarni boshqarish funksiyalarini integratsiyalashuvini ta'minlash uchun mustahkam boshqaruv tuzilmalari va nazorat mexanizmlarini yaratishga e'tibor qaratilmoqda. Bu rol va mas'uliyatni aniq belgilash, tavakkalchilik ishtahasi asoslarini o'rnatish va bank xodimlari o'rtasida tavakkalchilik va javobgarlik madaniyatini oshirishni o'z ichiga oladi.

2. Risklarni aniqlash va baholash: Banklar barcha biznes yo'nalishlari va faoliyatlari bo'yicha risklarni aniqlash, baholash va miqdorini aniqlash bo'yicha qat'iy jarayonlarni qo'llashlari talab etiladi. Bu bankning moliyaviy holati va faoliyatiga salbiy hodisalarning mumkin bo'lgan ta'sirini baholash uchun tavakkalchilikni o'lchashning murakkab usullaridan, stress testlari metodologiyasidan va stsenariy tahlilidan foydalanishni o'z ichiga oladi.

3. Xatarlarni kamaytirish va nazorat qilish: Xatarlar aniqlangan va baholangandan so'ng, banklar xavf hodisalarining yuzaga kelish ehtimolini minimallashtirish va ularning potentsial ta'sirini yumshatish uchun kuchli kamaytirish strategiyalarini va ichki nazoratni amalga oshirishlari kerak. Bu kredit portfellarini diversifikatsiya qilish, ehtiyotkor risk chegaralarini belgilash, samarali ichki audit va muvofiqlik funksiyalarini amalga oshirish hamda ilg'or risklarni boshqarish texnologiyalari va tizimlariga sarmoya kiritishni o'z ichiga olishi mumkin.

4. Xatarlar haqida hisobot berish va oshkor qilish: Shaffoflik va oshkoralik samarali risklarni boshqarishning muhim tarkibiy qismidir. Banklar nazorat qiluvchi organlar, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlarga o'zlarining risk profillari, kapitalning yetarliligi va risklarni boshqarish amaliyoti to'g'risida muntazam ravishda hisobot berishlari shart. O'z vaqtida va to'g'ri ma'lumot berish manfaatdor tomonlarga ongli qarorlar qabul qilish va bankning tavakkalchilik faoliyatini baholash imkonini beradi.

Shuningdek, banklar - duch keladigan risklarni monitoring qilish va nazorat qilish maqsadida - barcha filial va bo'limlarni qamrab oluvchi tegishli va samarali ichki audit, ichki nazorat va risklarni boshqarish tizimini o'zgaruvchan sharoitlarga muvofiq ularning faoliyati va tuzilmasi bilan uyg'unlashtirishi va joriy etishi, ular uchun belgilangan tamoyillar doirasida direktorlar kengashiga doimiy hisobot berishi kerak.

Bank va uning konsolidatsiya qilinadigan sho'ba korxonalarida qonuniy talablarga muvofiq risklarni boshqarish madaniyati va nazorat istiqbolini shakllantirish hamda yuzaga kelgan risklarning belgilangan tartib va tamoyillar doirasida amalga oshirilishini ta'minlash; xatarlarni boshqarish siklini yaratish uchun funktsiyalarni

aniqlash, o'lchash, tahlil qilish, tizimli va samarali monitoring qilish, audit va hisobot berish hamda ularni muntazam ravishda ko'rib chiqish muhim hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston bank sektorida risklarni boshqarishni takomillashtirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, investorlar ishonchini rag'batlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Risklarni boshqarishga proaktiv va yaxlit yondashuvni qo'llash orqali banklar zamonaviy moliyaviy landshaftning murakkabliklarini yaxshiroq yo'lga qo'yishlari va global bozorda uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishlari mumkin. Nazorat qiluvchi organlar, manfaatdor tomonlar va kengroq moliya hamjamiyatining doimiy majburiyatlari bilan O'zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasida xatarlarni boshqarish bo'yicha mukammallikka erishishga tayyor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <http://lex.uz/docs/-6436466> Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida
2. Risk management in banking, 4th Edition, Joel Bessis, 2015, ISBN: 978-1-118-66021-8
3. Risk management and Financial institutions <http://rasabourse.com>
4. Risk management at Banks
<https://youtube.com/playlist?list=PLeJXxpEi4UA9yxAtlxPUNeVqi4sGNpg6A&si=f9vGGnbzHrvT-9Dq>
5. OpenAI.com